

121
17

अथ

“कालिदासविरचितधट्कपरकाव्यम्”

Alha Kalidas Virachita Dhata Karpara Kavyam.

12/11 ✓

काव्य नै ५२

अथ धृत्वापरिकाव्यम्

सटीकम्

+

॥ घटस्वर्पर

३

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ प्रेषितप्रमदयेति ॥ वृद्धस्नेकेनान्वयः ॥ प्रेषितप्रमदया विदेशगतमर्तकया सख्या
॥ प्रमदतरुदंतितादिमियादियोज्यते ॥ हे सखी कुंदसमानदंती कुंदपुष्पवत्समानादंताः यस्याः सा
तस्याः संवेधनं निश्चितं स्यात् ॥ स्वस्वाकाशं कैः नीरदैः किं भूतैः प्रियहीनां हृदया
विनीरदैः प्रियेण वल्लभेन हीनारहिता तस्याः हृदयं तदेनावनिः भूमिः तारदंतिविदारयं
ति विरहिणी मनोविषादकैरित्यर्थः ॥ निश्चितं प्रागया गत्य तथा सलिलैर्जलैः निहितं स्यापि

॥ निश्चितं स्वमुपेयनीरदैः प्रियहीना हृदयावनीरदैः ॥ सलिलैर्निहितं र

॥ जंक्षितौ रविचंद्रावपिनोपलक्षितौ ॥ १॥

तं किं तत्र जः पूलिः कस्यां क्षितौ तथा रविचंद्रावपिनोपलक्षितौ मेघैराच्छादितत्वात्

०१११०

१२१
१७

शिव
३

कुंदसमानदंती॥ तथा हंसाः चक्रांगः द्रवन्ति गच्छन्ति कस्मात् न दन्ते घमयात्॥ प्रद्युम्नधुना
 निशामुखानि न चन्द्रवन्ति न शिशुकानि तथा शिखिनो मयूराः न दन्ति शङ्खयन्ति कच्छभृताः न
 वां वुमताः नूतनजले न मत्ताः एतत्सर्वं कस्मिन्काले मेघागमेवर्षाकाले चक्रांगमानसो व

हंसा न दन्ते घनया द्रवन्ति निशामुखान्येव न चन्द्रवन्ति॥ न वां वुमताः शि
 खिनो न दन्ति मेघागमे कुंदसमानदन्ति॥ २॥ मेघाद्यतं निशि न भाति न भो
 वितारं निद्रां भुपैति च हरिं सुखसेवितारं॥ सेंद्रायुधं जलदोद्यरसं
 त्रिभानां संरभमा वहति भूधरसं निभानां॥ ३॥

स इत्यर्थः॥ २॥ मेघागमेति हे सखी तथा निशिरात्रौ न भान भातिकीदृशं न भः वितारं गत न
 क्षत्रं तथा निद्रा च हरिं प्रभुपैति विष्णु प्राप्तेति कीदृशं हरिं सुखसेवितारं सुखमेव सेवते॥

घट०
२

अनुभवतीति॥ अथवा कीदृशीनिद्राप्रसुखसेविता श्रीघ्नसुखमभिसेविता ताः जलधरः मेघः
इ२ ~~विमानां~~ गुणानां संरंभं कोपं प्रदाप्रधुना प्रावहति धत्ते कीदृशः सेंद्रायुधः इंद्रधनुषसहितः
पुनः कीदृशः ^{कुर्वन्} राक्षसगर्जेन कीदृशं मिमां॥ ३॥ सतडिज्जलदमिति॥ हे सखी॥ जलंदरीषु प्रपत

सतडिज्जलदोर्षितं नगेषु स्वनदंभोधरभीतपन्नगेषु॥ परिधीररवंज्जलं
दक्षीरीषु प्रपतत्यैद्रुतरूपसुंदरीषु॥ ४॥

ति उदकं गुहासु निपतति कीदृशं जलं नगेषु सतडिज्जलदोर्षितं पर्वतेषु तडिदसहितः सतडि
त्सखासौ जलदः तेन अर्षितं कीदृशेषु नगेषु स्वनदंभोधरपन्नगेषु स्वनंता अते संभोधरा अ
स्वनदंभोधराः तेषां भिद्यं पद्मानगच्छति ते पन्नगाः तियेषु कथं भूता सुंदरीषु अत्यैद्रुतरूपसुंदरीषु
अत्यैद्रुतसुंदरयोः यो सुताः कीदृशं जलं परिधीरं वं परितः समंतात् धीरो जंभीरो यस्य तत्तं जंभीरनाम
र

शिव
२
शेखरसर्क॥ ४॥

क्षिप्रमिति॥ हेसखीकेपिपुरुषः तानिकांतामुखानिभार्यावदनानि संप्रतिश्रधुनाप्रसादयति॥ सतोषयति तानि
कानियानिरतिविग्रहकोपितानि प्रीतिकलहकोपितानि॥ जलदाः पथिकान् उत्कंटयंति गमनोन्मुखाकु
र्वन्तिकीदृशः स्वनंतः गर्जतः तद्वनितासुपथिककामिनीषुशोकः समुद्रहृतिविधत्ते कीदृशः निरवधिः॥ ५॥

क्षिप्रं प्रसादयति संप्रतिकोपितानि कांतामुखानिरतिविग्रहकोपितानि॥ उत्कंट
यंति पथिका जलदास्वनंतः शोकः समुद्रहृति तद्वनितास्वनंतः॥ ५॥ छादिते
दिनकरस्य भावने स्वाज्जले पतति शोकभावने मन्मथे च हृदि हर्तुमुद्यते प्रोषि
॥ तं प्रमदयेदमुद्यते॥ ६॥

छादितेति इदं सर्वं प्रागुक्तं प्रोषितप्रमदया उद्यते उज्यते॥ कस्मिन्सति स्वात् आकाशात् जले पतति
सतिकीदृशे जलेशोकभावने शोकं भावयंति उत्पादयंति॥ तस्मिन् पुनः कस्मिन्सति हृदि मन्मथे मद
नेहं तुं मारयितुं उद्यते प्रवृत्ते सति॥ ६॥

सर्वकालमिति ॥ हे तोयदाः सर्वकालमवलंघ्य अतिक्रम्य आगता स्मर्यं दयितः प्रियः यदा यस्मिन्काले
गतः तदा आगत्य तेन विना मां किं मारयिष्यथ नमर तेन प्रियेण कीदृशेन निर्धनेन निर्दयेन पुनः
परदेशसेविना ॥७॥ ब्रूतेति हे घनाः दूयमेव तं प्रियं पथि ब्रूत कीदृशं पथिकं पांशुलं पांशुर्धूलिः

॥ सर्वकालमवलंघ्य तोयदाः आगता स्मर्यं दयितो गतो यदा ॥ निर्धनेन पर ॥

॥ देशसेविना मारयिष्यथ न तेन मा विना ॥७॥ ब्रूत तं पथिकं पांशुलं घनाः ॥

॥ दूयमेव पथि शीघ्रलंघनाः ॥ अन्यदेशरतिरयमुच्यतां साधवा ॥

॥ ववधूः किमुच्यतां ॥८॥०॥

तां लाति आदत्त इति पांशुलः पथिकश्च सौ पांशुलश्च तं कीदृशः घनाः शीघ्रलंघनाः शीघ्रं
लंघयति गच्छंति ते ॥ किं वक्तव्यं तदाह ॥ अन्यदेशरत्यमुच्यतां परदेशगमनस्य भावं श्रव्यं
जन्यकाले जायतां प्रयादेशश्च वक्तव्यं इत्यहं सा तव वधूः प्रिया किमुच्यतां तां प्रियां श्रस्महि
तव संदेशः कः कथ्यतां ॥८॥०॥

हेधनाः पुष्पाभिः एवं कथनीयं हेनाय संप्रति एतस्मिन् समये हंसपंक्तिरपि पक्षिगणेषु विमानसंप्रतिमा
नसरोवरं प्रतिगंतुं वियति आकाशे प्रस्थिता गता मनुष्यबुद्धिमान् स्वस्थलंगच्छतीति किंवक्तव्यं तद्वितो
पि नातकः प्रस्मिन्काले श्रुतु उदकं द्यामते हे पथिके ते तव सा प्रिया दुःखिता वर्तते त्वमपि गच्छ इति ॥१॥ नीलशब्दमिति

॥ हंसपंक्तिरपि नाय संप्रति प्रस्थिता वियतिमानसंप्रति ॥ नातकोपि तद्वितोऽयुयाचि ते दुः
खितो मनसि सा प्रियाचि ते ॥२॥ नीलशब्दमिति भातिको मलं वारि विंदति हि नातको
मलं ॥ प्रबुद्धैः शिखिगणेषु विना द्यते कारतिः प्रियविना मर्यो द्यते ॥३॥

नीलं हरिदं शयं नूतनतरुं कोमलं मृदु प्रतिभाति प्रसृतं शोभते नातकः प्रमलं वारि विंदते ॥ पक्षि
रपि स्यामिलाषितं नीरि प्राप्नोति श्रुतुदैः शिखिगणेषु विना द्यते मेघागमेन शिखिगणेषु मयूरगण
विना द्यते शक्तिरुजातः हे प्रिये ते तव अस्मिन् समये मया विना कारतिः कप्रीतिः स्यात् न का विरहः ॥४॥

मेघशङ्कर इति ॥ हे यस्मिन् काले भवंति कलापिनः कलापांति च प्रकलारक्षति तानि कलापानि विद्यते
 येषां ते कलापिनः प्रवृत्ताः प्रोषिता प्रवासिता मर्त्तकास्तानां हृदये शोकं कलापयन्ति ते तथा कीदृशः मेघशङ्क
 मुदिताः मेघशङ्केना नैदिताः ते तव सा प्रिया प्रय प्रधुना दुर्धरेण मदनेन सा व्यतेपीयते कीदृशः
 प्रिय प्रोषिता हृदय शोक कलापिनः कीदृश तोयदागमकृशा तदुपरि पीयते कथं जीवतीति भावः ॥ ११॥

मेघशङ्क मुदिता कलापिनः प्रोषिता हृदय शोक कलापिनः ॥ तोयदागमकृशा
 यसा व्यते दुर्धरेण मदनेन सा व्यते ॥ ११ ॥ किं कृपापितवनासि कांतया पांडु
 गंड पतिता लकांतया ॥ शोकसागर जले व्यपतितां हृदय स्मरणमेव पातितां ॥ १२ ॥
 किं कृपारति हे पथिक तव कांतया प्रियया सह कृपापि किन्नासि कथं नयाति कथं भूतया पांडु गंड
 यो पतिताः प्रलकानां प्रेताः यस्याः सा तया तां प्रियां तं हृदय स्मरणमेव तव गुणानां स्मरणमेव प्र
 पातिरक्षति कीदृशीतां शोकसागर जले पतितां शोकं नाम दुःखं सागरं नाम दुःखिष्ठः ॥ १२ ॥

कुसमित्ति॥ मदीनां इति कुसमित्तिमिति न समेव स ते कस्मिन्सति न दीनां जले कलुषे सति जउभूतानामपि
न दीनां अंतरं कलुषं भवति किमु वक्तव्यं स्त्रीणां विरहो जं दैन्यं भवतीति कुत्राशंकतु॥ काननेषु वनेषु कीदृ
शेषु कुसमित्ति कुटजेषु पुष्पित वृक्ष विशेषेषु पुनः कीदृक् यतः प्रियरहितेषु अतः कारणतः समुत्सुकाननेषु
समुत्सुकानि उत्कंठितानि आनन्तानि मुत्सुनियेषु तानि तेषु भवत्संभावनेया उत्कंठितेषु न वनानि पर्वता

कुसमित्ति कुटजेषु काननेषु प्रियरहितेषु समुत्सुकाननेषु॥ वहति च कलुषं जलं नदीनां॥
किमिति मां समेव स ते न दीनां॥ १३॥ मार्गेषु मेघसलिलेन विनाशितेषु कामधनुस्पर्शिते
न विनाशितेषु॥ गंभीरमेघरसितव्यधिता कदाहं जह्यां सखे प्रियवियोगजशोकदाहं॥ १४॥

मार्गेषु मिति॥ तेन प्रिये न विना मां दृष्टेति शेषः कामधनुस्पर्शिते गृह्णाति केषु सत्सु मेघसलिलेन मार्गेषु विशाशि
तेषु सत्सु यत्र कापि पदस्थपनमपि ब्रूतुं शक्यत इति भावः॥ मार्गनाशो तत्र मेघा अहं प्रियविरहजन्यशोकदाहं वि
यविरहितं पंकदा कस्मिन्काले जह्यां ए जेयं किं विधाहं गंभीरमेघरासितव्यधिता मनोहरमेघशङ्केन व्यधिता एतादृशा
तव किं रसाह किं भूतधनुः शितेषु शिताः तीक्ष्णाः श्ववः बाणा यस्मिन् एतेन वक्षसि कामो बलवान् रसुक्तं भवति॥ १५॥

इति भावः॥ १३॥

इति शरद्विधमानस्यर्चः॥ १४॥

नववारीति ॥ यथा प्रद्युम्नस्मिन्वर्षकाले वनाग्निप्रतिभांति केतकानां ॥ किं विशिष्टानां विराजितानां विशेषदीप्तिप्रापितानां वैः नव
वारिकैः नवैतत्त्वारिच नववारितस्य पूर्णः तेः नववारिकैः अभिनवजलशिकरैः पुनः कीदृशानां स्वनदंभोधरवातनी
वितानां जंभोजतंतत्तुधारयंति ते जंभोधराः स्वनंतश्चेते जंभोधराः तेषां वातः समीरणः तेन वातितो तेषां पुनरपि किं विशि
ष्टानां नि केतकानां विटफानां नि केतकानां गृत्तानां कृते कस्य मयस्य वर्षकाले केतकीकुसुमानि सुगंधितानि भवन्ति ॥

नववारिकैर्विराजितानां स्वनदंभोधरवातनिवीतानां ॥ मदनस्य कृते नि केतकानां प्रतिभां
तियद्यवनानि केतकानां ॥ १५ ॥ तत्साधु यत्नं सुतरां ससर्जप्रजापतिः कामनिवाससर्ज ॥
लुप्तं जरीभिः प्रवरो वनानां नेत्रोत्सवश्चासि स यौवनानां ॥ १६ ॥

तत्साधुरति ॥ हे कामिनिवासं ससर्जं भावलं यत्ससर्जस्य दृष्टवान्कः प्रजापतिः सद्यो सुतरां तत्साधु शोभनं निव
सनं निवासः आश्रयः कस्य कामस्य निवासः स चासौ ससर्जश्च ससर्जकीदृशः केषां मध्ये वनानां कामिः कृत्य प्रवश्यं
जरीभिः कुसुमितभिः न केवलं जरीभिः प्रवरो नेत्रोत्सवश्चासि नेत्राणामुत्सवो नेत्रोत्सवः शोभनं सुभवति केषां स यौ
वनानां यौवनेन सह वर्तते स यौवनाः तेषां स यौवनानां ॥ १६ ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

कोरणात्तत्र निव
सतीत्यर्थः ॥ १५ ॥

न कंदं वदति ॥ हेनवकंदं वते वशिष्ठा प्रलिता स्मिरस्य ॥ यतः कारणात् तेव कुसुमस्मिते मदनः ॥ अं रपे विसति ॥ कुसु
ममेव स्मितं हसितं कुसुमस्मितं ॥ अन्यत्र कुटजा किं बहु स्पते कैः कुसुमैः ॥ यतस्ते निपतिता स्मिक कण्ठभूत
स ३ स्प ॥ प्रतिदुः प्रहस्य प्रतिशयेन दुः स्वे प्रसह्य ते सात स्प ॥ प्रतिदुः प्रसह्य कुटजतरु रजकोमि प्रायः कुटजः
प्रावर्षी दुः सहो भवति ॥ १७ ॥ तरुवरेति यथा हेतुवर नीप कंदं वते वसदा सर्वदा विनता स्मि ॥ अत एव वि

॥ नवकंदं वकु शिरो वनता स्मिते वसति ते मदनः कुसुमस्मितो ॥ कुटज किं कुसुमैरवतु
॥ स्पते निपतिता स्मि ॥ प्रतिदुः प्रसह्य स्पते ॥ १७ ॥ तरुवर विनता स्मिते सदा हं हृदयं मे प्रकरो
॥ वि किं सदा हं ॥ तव कुसुम निरीक्षणे पदे हं विसृजे यं सह सैव नी पदे हं ॥ १८ ॥ • • • •

विज्ञायते मम हृदयं किं सदा हं करोषि यतस्तव कुसुम निरीक्षणे ॥ आपदे अप्रस्ता वे दे हं वपुर हं विसृजे
यं परि सृजे यं वचं सहसा एतेन विमुक्तं भवति यथा वर्षा काले वलवान् भवति नीपः न केवलं कुट कंदं
वौ दुः अपरो नीयो विप्रियरहितानां दुः प्रसहो भवति ॥ १८ ॥ कुसुमैरिति ॥ प्रपरो अंगं अंगुवति ॥ आश्वादयंति
किं युचिकालतां वक्षविशेषकालतां कीदृशी उपशोभितां घनमुक्तं तुलव प्रकाशितैः घनेन मुक्तं परिस्रज्य

६
वृत्तः

उक्तं तत्र प्रवृत्तं तस्य लवाः कणाः तैः प्रकाशितानि तैः घनमुक्तं तुल्यप्रकाशितैः किं कृत्वा समवेक्ष्य कालं तं
प्रवसरः कस्य तस्य मधुनः कंदर्पस्य ॥१२॥ यथा ते घना संपचिकयूयमेव वृत्तयाः स्त्रियः सद्युत्सवं प्रियतमैः
सहमानयंति न भुंजति कस्मिन्काले मेघा गमे केषु दिनेषु दिवसेषु कीदृशेषु संप्रायुधान् बुधं गर्जितदुर्दिनेषु

॥ कुसुमैरपशोभितां प्रकाशितैः घनमुक्तं तुल्यप्रकाशितैः ॥ मधुनः समवेक्ष्य कालं तं भ्रमर
॥ भुंजति युष्मिन्कालं ॥१६॥ तास्मात्तुः सफल एव हि या दिनेषु संप्रायुधान् बुधं गर्जित
॥ तदुर्दिनेषु ॥ रद्युत्सवं प्रियतमैः सहमानयंति मेघा गमे प्रियसखी असमानयंति ॥२०॥

शक्रचापजलदस्तनिति किं विशिष्टेषु दिनेषु कथं हि स्फुरितं न केवलं मानयंति प्रियसखी असमानयं
ति पूजयंति तत्पतां कुर्वति तासां क्रतुः सफलः भविष्यतीति तेष्वर्था न्वयः ॥२०॥

शिव
६

॥७॥

घटख

भावा नुरक्तमिति येन परो एकविना ग्रहं यमकै जीयेय तस्मै घटस्वर्पर ए उदकं बहेय नित्यं यत्सत् जीयेय
मये वा हं जीयेय इयं प्रतिज्ञा दृढीकरणा यं पश्य प्रातः कविः भावेन स्वभावेन चित्तेन परमायेन प्रनुरक्ता रागयु
क्ता स्यात्सौ वनिता च तस्याः सुरताजितै ताजिन प्राया मित्यर्थः यदि प्रज्ञानपालयति तद्वितः विवासितः करकोश

॥ एतन्निशम्य विस्तानलप्रीतितायास्तस्या वरः खलु दयालु रपीति तायाः ॥ साधुभिरेव मुदितं

॥ जलदैरमोघै प्रत्याययौ सदनमूनदिनैरमोघैः ॥ २१ ॥ भावानुरक्तवनिता सुरतैः शपेयं मालम्

॥ अंबुजवितः करकोशपेयं ॥ जीयेय येन कविना यमकैः करेण तस्मै बहेयमुदकं घटस्वर्परि ॥ २२ ॥

पेयं तु सपुटपात्रपातव्यं अंबुजलं चालम्ब्य प्राप्य शपेयं शपयं इति नान्वयमित्यर्थः ॥ २३ ॥ इति कालिकु

तौ घटस्वपरिकाव्यं समाप्तं ॥ सम्वत् १६०५ जेष्ठ वद्य १३ भौमवासरे लिखितं भाग्यनरे तद्रमणि मिश्रेण ॥ ॥

शिव

॥७॥

121
17

+

इति द्युत्कर्षिकाव्यम् ।
कालिदास रचितम् ।

1/2
1/2
1/2

4
1